

1

PEREMISLIS, LENKIJA 1942 M. LAPKRITIS

Ten, tamsoje, kažkas yra.

Atsimerkiu.

Tamsa tokia pati kaip visada. Tuščia. Dviem aukštais žemiau užuodžiu Emilikos virtus kopūstus. Šalimais girdžiu atodūsius – miegančios sesers kvėpavimą. Tačiau kažkas tamsoje pasikeitę. Aidas. Pro ausis praspūdusio garso aidas.

Čia kažkas yra.

Dabar aš visiškai budri.

Atverčiu antklodę, tyliai, įtempusi klausą nuleidžiu kojas ant grindų. Čiužinio spyruoklė spriegteli nelyginant šūvis. Sesuo atsidūsta, bet nesujuda.

Jei čia kas nors ir yra, tai ne šiame kambaryje.

Basa ant pirštų galų nutykinu per grindis ir pirštu kilsteliu kilimo, kurį prikaliau prie lango, kraštą. Spigina gatvės žibintai, sniego kąsniai krisdami per šviesos ruožus blizga kaip dulкės. Tačiau ant šaligatvio prie mano namo tuščia, langai kitapus gatvės – lyg eilės negyvų akių, – kaip ir maniškiai, užtamsinti užuolaidomis, suknelėmis ir kilimais.

Peremislyje uždegti šviesą tas pats, kas užsirašyti „saldainiai“, o juk būtų neprotinga išduoti, kur suslėpti visi saldumynai.

Nuleidžiu kilimo kraštą, nueinu prie durų, prispaudžiu ausį prie medžio ir pasuku spyną. Tuščias koridorius tįsta į kitus tuščius tuščio buto kambarius. Viskas kaip visada.

Bet tada tylą perveria šaižus garsas. Pokštelėjimas garsesnis nei šūvis. Krūtinėje sprogsta baimės granata. Ir tada suprantu, koks garsas prasprūdo pro ausis.

Kažkas beldžia į laukujes duris.

Jie žino. Jie žino. Jie žino.

Žodžiai pulsuoja kartu su krauju.

Vėl spriegteli čiūžinio spyruoklė ir iš už nugaros prieina Helena. Neprataria nė žodžio. Jai šešeri ir ji jau supranta, kad dabar ne laikas klausimams.

Vėl pasigirsta beldimas, šįkart garsesnis, ir kartu su juo pro plyšius įsiskverbia šnabždesys:

– Stefanija?

Tai apgaulė. Gestapas nori, kad atidaryčiau duris be triukšmo. Kad jiems nereikėtų jų išlaužti. Kad galėtų perduoti gražų, nepriekaištingą butą maloniam vokiečių pareigūnui ir jo įstatymo paisančiai žmonai švariais plaukais ir tvarkingai sulopytomis kojiniėmis.

Galbūt tai reiškia, kad mus nušaus lauke, kaip poną Švarcerį.

Vėl pasigirsta šnabždesys:

– Fusia! Atidaryk duris!

Gestapas manęs taip nevadintų.

Pasileidžiu prie durų ištiesusi rankas, pirštais ieškodama naujai sutaisytos spynos. Žinau, kad ten ne jis. Negali būti jis. Bet vis tiek pasuku spragtuką ir atlapoju duris. Helena aikteli. O galbūt aš aikteliu. Nes plikos koridoriaus lemputės šviesa patvirtina, kad tai ne jis. Visiškai ne tas, kurį tikėjau išvysti.

– Maksai! – sušnabždu.

2

1936 m.

Iki Peremislio mano gyvenime buvo daugybė vištų. Ir arklių. Švaraus oro, medžių, ilgų rudų laukų, vilnijančių kartu su kalvomis kaip lopai ant suglamžytos antklodės. Rudenį ir pavasarį vingiuojančiais takais bėgdavau į mokyklą, o kai prisnigdavo neišbrendamai, mūsų prigaravusioje virtuvėje valgydavau pu-trą su duona. Kiekvieną sekmadienį, nors ir užsnigdavo, veži-mu su broliais ir seserimis, kurių galiausiai radosi visas aštuo-netas, važiuodavau į mišias Birčos kaimelyje. Tai buvo tobula vaikystė.

O aš jos nekenčiau. Kiaulidė dvokė, išvietė dvokė, atliekų duobė dvokė, dvokė ir darbininkai, ariantys laukus saulėkaitoje. Nekenčiau mėšlo krūvų, tyčia paslėptų žolėje, kad išsitepčiau ba-tus. Motinos rankų raudonio, ilgai trynus skalbinius ar priėmus dar vienos moters kūdikį. Ir erzinančio, nepaliaujamo vištų *kud kud kudakšt*. Jos nenutildavo nė sekundei. Buvau įsitikinusi, kad niekada nemiega. O nukvakęs gaidys giedodavo ne kylančiai saulei, o mėnuliui.

Vištą nupėsdavau ramiu veidu.

Pirmą kartą ištrūkti pamėginau vienuolikos. Mama pasiė-mė mane į kelionę pašto vežimu susitikti su dviem suaugusio-mis mano seserimis, kurios dirbo mieste. Ji sakė, kad tai mano gimtadienio, kuris buvo Didžiąją Velykų savaitę, dovana. Visų mūsų, visų devynių, gimtadieniai buvo per Velykas, ar bent jau tada juos švėsdavome. Mama buvo per daug užsiėmusi, kad

prisimintų kiekvieno tikrąją gimimo datą. Ir tikruosius vardus. Manęs niekada nevadino Stefanija. Buvau Stefa. Arba Stefusia. Arba Stefuška. Bet dažniausiai tiesiog Fusia.

Jeigu pati turėčiau devynis vaikus, irgi pamirščiau jų vardus.

Mama sumokėjo vežikui ir paėmė mane už rankos. Jos oda buvo šiurkšti ir sudiržusi. Mama ir *tata*, kol buvo gyvas, gerai manimi rūpinosi, jie mumis visais gerai rūpinosi, bet nenorėjau laikyti jos rankos.

Dabar tų rankų kartais ilgiuosi.

Muisčiausi ir rangiausi visą kelią iki Peremislio, bet paskui gėda laikytis už rankų visiškai išdulkėjo iš galvos. Per grindinio akmenis dardėjo vežimai, lyg avys baubė automobilių signalai, garais dangui šaukė traukiniai, ūkininkai aikštėje šūkavo savo gėrybių kainas aikštėje – visi tie garsai man buvo daug mielesni nei vištų kudakavimas. Tai buvo muzika. Pučiamųjų orkestras. Simfonija.

Apsipirkinėjome prie lauko prekystalių ir parduotuvėse stiklinėmis vitrinomis. Suknelė mamai, batai man, kepuraitė mažylei Helenai. Pirštais bėgiojau per raudono šilko kaspinus ir blizgančius šokolado plytelių popierėlius. Mano seserys per pusę nuomojamame bute, kuris buvo trečiame aukšte virš gatvės, mums paruošė elegantiškus pietus – elegantiški reiškę, kad mėsa buvo ne iš skerdyklos, o iš skardinės – ant švarios staltiesės. Mama sunkiai šnopavo dar nė neužlipusi, bet aš norėjau nubėgti žemyn vien tam, kad galėčiau užkopti dar kartą.

Kol mama su seserimis gurkšnojo arbatą, aš spaudžiau nosį prie lango stiklo ir akimis gėriau gatvės šurmulį, o atėjus laikui atsiveikinti apsiverčiau. Maldavau. Trypiaiu. Grasinau ir prašiau mane palikti. Miegosiu ant grindų. Po laiptais. Seserys nė nepa-

stebės. Joms su manimi nebus jokio vargo. Tačiau aš buvau gyvas vargas. Šiurkščios mamos rankos nutempė mane į pašto vežimą.

Praėjo pusantrų metų, kol ji man leido ten sugrįžti. Tą kartą žengusi į Peremislį triukšmą buvau beveik trylikos. Vyresnė. Išmintingesnė. Suknelė veržė per krūtinę. Ir jau mokėjau žaisti mamos žaidimą. Pašnabždomis pasikalbėjau su seserimis apie laišką, kurį išsiunčiau prieš mėnesį. Po pietų nusivaliau lūpų kampučius, sukryžiauvusi kojas gėriau arbatą ir klausiausi, ką kalbėjo mama. O kai atėjo laikas sėsti į pašto vežimą, pasakiau, kad nesėsiu.

Mama prašė. Maldavo. Netgi šiek tiek paverkė. Tik netrypė kojomis. Pasakiau jai, kad Marysia surado man darbą.

– Mama, tai tiesa, – paantrino Marysia. – Ponas Diamantas vos už kelių kvartalų kaip tik ieško merginos.

Pasakiau, kad Angija už sofos man paklos sulankstomąją lovę.

– Dvi antklodės, mama. Ir mišios kiekvieną savaitę, – tarė Angija. Paaiškinau, jog dalį uždarbio atiduosiu seserims, kad šios galėtų mane išmaitinti, o kitą, dar didesnę, dalį siūsiu namo į ūkį, kad mama galėtų pasisamdyti pagalbinį. Arba nusipirkti dar vištų.

– Mama, tau gerokai palengvėtų, – nusišypsojo Marysia.

– O kaip tavo mokslai, Fusia? – dvejėjo mama.

Rankomis persibraukiau suknelę.

– Mane visko išmokys Peremislis, mama.

Į pašto vežimą ji sėdo be manęs.

Pirmąją darbo dieną į Diamantų krautuvę lėčiau pasišokinėdama, baidydama balandžius, žvalgydamasi į siauručius tarp pastatų įsispraudusius skersgatvius, stabtelėdama paspoksoti į fotografijos

studijos vitriną ir pažaisiti su bename kate. Tobulai žydroje padangėje skambėjo katedros varpai.

Pastūmus krautuvės duris sutilindžiavo daug mažesnis varpelis ir moteris, įsitaisiusi už prekystalio, pakėlė akis. Viduje kvepėjo šviežia duona, obuoliais, pakavimo popieriumi ir špagatu, o už stiklo rikiavosi eilės į popierių suvyniotų šokoladukų. Moteris nužvelgė mane, spyruokliuojančią ant kojų pirštų, nuo galvos iki kojų. Jos sėdimoji netilpo ant kėdės.

– Ką gi, – tarstelėjo. – Tik pažiūrėkite, ką man atnešė saulės spinduliai. Tu būsi Podgurskų mergaitė. Kuo tu vardu, mano *ketzele*?

– Stefanija, – pati sutrikau išgirdusi savo tikrąjį vardą.

– O aš – ponija Diamant. Ar moki skaityti, Stefanija?

– Taip, ponija Diamant.

– O rašyti?

Linktelėjau. Ūkis nebuvo atskirtas nuo viso likusio pasaulio.

– Tai gerai. Labai gerai. Tada prašau surašyti, kiek ir kokių prekių turiu lentynose.

Savo paltą ir pietus, kuriems buvau pasiėmusi duonos ir sūrio, pasidėjau kampe už prekystalio, o ponija Diamant padavė segtuvą su lapu popieriaus ir virvele pririštu pieštuko galiuku. Einant per girgždančias grindis mano batai šaižiai kaukšėjo kaip kokio svarbaus žmogaus. Vogčiomis nusišypsojau. Inventorių rašiau didelėmis, aiškiomis raidėmis, o ponija Diamant stebėjo mane palinkusi prie skaičių eilių savo knygoje, bet kai pasilenkiau prie butelio sodos vandens, išvydau į mane iš kitapus lentynų spoksant porą rudų akių.

– Ar skaičiuodama visada dainuojai? – paklausė balsas. Tai buvo žemas balsas. Berniuko balsas.

Prispaudžiau segtuvą prie krūtinės ir nuraudau. Dainavau. Pati sau. Kaip maža mergaitė.

Tačiau aš ir buvau maža mergaitė. Tik tada taip nemaniau.

Pro vandens butelius žvelgiančių akių kampučiuose susimetė juoko raukšlėlės, tada akys pradingo, o paskui išniro virš lenty-
nų žvalgydamosi pro viršų. Aukštas vaikinai, vis dar sulysęs po
šuočio į ūgį, du tamsūs antakiai, pakilę beveik iki pat susivėlusių
juodų garbanotų plaukų. Jis plačiai šypsojosi.

– Dainuok, dainuok, – paragino. – Praskaidrinai man rytą.
Kuo tu vardu?

– Stefanija.

– Bet niekas tavęs taip nevadina, tiesa? – paklausė pakreipęs
galvą.

Tiesa.

– O kaip vadina? Stefa?

– Stefuška.

Jis laukė.

– Ir Stefusia, – pridūriau. – Arba Fusia. Bet man labiau pa-
tinka, kai vadina...

– Stefa, Stefuška, Stefusia, Fusia, – berniukas papurtė galvą. –
Per vėlu. Būsi Fusia. Padainuok man dar vieną dainą, Fusia. *Mame*
galės pardavinėti bilietus...

– Izijau! – sušuko ponis Diamant nuo savo kėdės. – Tu, *bub-
bala*, palik vaiką ramybėje. *Nemen deyn tukis tsu shule.*

– *Mame...*

– Į mokyklą!

Jis gūžtelėjo pečiais ir nubėgo pas kitus du berniukus, laukian-
čius jo prie krautuvės durų. Vienas buvo aukštesnis, kitas žemesnis,
bet abu tokių pačių tamsių plaukų. Ir visi trys už mane vyresni.

Broliai, pamaniau. Su broliais man viskas aišku. Broliams niekada nevalia nusileisti.

Vėl grįžau prie darbo, popieriaus lape pažymėjau varnelę ir visu balsu uždainavau tango, kurį mama vos išgirdusi per radiją iškart išjungdavo. Dėl to jo klausydavausi, kada tik galėdavau.

*Tavo žodžiai sviedžia mane į debesis audros,
Tavo juokas – migla šalta ir drėgna...*

Pajutau, kaip kambaryje pakibo laukimo įtampa.

*Nenoriu tavo vėjuotų žodžių, nenoriu
Tavo merkančio juoko.
Tenoriu, kad eitum...*

Tik paskutinio posmo žodžio taip ir neištariau – vietoj jo įterpiau „į mokyklą“. Man už nugaros nuaidėjo juokas ir pasigirdo kumščiovimas į šonus. Stovėjau tramdydama šypsena, kol žingsniai išdundėjo pro duris ir vėl sutilindžiavo varpelis. Kai vogčio mis dirstelėjau į ponią Diamant, ji purtė galvą, bet akių kampuose buvo susimetusios tokios pačios raukšlės kaip ir sūnaus.

Ir tai tapo mūsų ritualu. Kiekvieną rytą Izidorius Diamantas, geriau žinomas kaip Izijus, įkišdavo galvą į krautuvę ir šūktelėdavo:

– Padainuok man, Fusia!

O aš išgalvodavau kokią negražią dainą, liepiančią jam dingti iš akių. Po savaitės visa Mickevičiaus gatvė mane vadino Fusia.

Sužinojau kitų brolių vardus. Henekas, jaunėlis, kuris man neturėjo laiko, ir Maksas, antras po Izijaus, jau pradėjęs mokytis

amato ir daugiau besišypsantis nei kalbantis. Dar buvo kitas brolis, Chaimas, gydytojas, studijuojantis man negirdėtame Italijos mieste; sesuo, netoli Lvovo; ir ponas Diamantas, kuris nėjo iš namų, nes dar nebuvo spėjęs atsigausti po kažkokios kraujo ligos. Sužinojau, kad šeštadieniais dirbti nereikės, nes Diamantai žydai, ir kad ponia Diamant kepa nuostabią *babką*.

Šlaviau grindis, pakavau pirkinius ir valiau lentynas, o ponia Diamant sakė, kad greitai mokausi. Netrukus jau siuntė mane į turgaus aikštę, kur vyko tikrieji verslo sandoriai, ir ten pirmą kartą pamačiau muštynes. Vėlyvą vasarą du berniokai kumščiaivo vienas kitą nuotekų griovio purve.

Tai nė iš tolo nepanėšėjo į karštakošiškus brolių ar berniukų iš mokyklos Birčioje apstumdymus. Čia buvo juntamas žiaurumas.

Juos stebėjęs policininkas ant šaligatvio sumindė cigarete, bet tada vyras purvinomis kelnėmis ir tepaluotu skruostu prasibrovė pro žiūrovų ratą ir sugriebęs berniokus už marškinių apykaklių juos išskyrė. Abu dar šnypstė ir spjaudėsi kaip katės. Jaunuolį, kurį laikė dešine ranka, purtė tol, kol, rodėsi, pasigirdo dantų barškėjimas.

– Oskarai, kas tau pasidarė? – paklausė vyras. – Ko mušiesi gatvėje kaip koks padugnė?

– Jis man trenkė! – išlemeno Oskaras.

– Na jau, na jau, sakai, trenkė? Trenkė už nieką? – vyras, o kartu ir minia, sužiuro į kitą berniuką.

Šis pakėlė savo kepurę ir nusivalė sukruvintą nosį.

– Jis mane pavadinu purvinu žydu.

Vyras papurtė galvą, tada vėl papurtė Oskarą.

– Kas tau pasidarė? Tu tik pažvelk į šį vaikina... – Oskaras nuo to purtymo jei ką ir matė, tai žvairomis. – Jis turi rankas

ir kojas, jo gyslomis teka kraujas. Kas tau darbo, kad jo šeima seka Mozės mokymą? O dabar paspausk jam ranką. Greičiau! Kol nepasakiau mamai.

Berniukai, nors ir nenoromis, paspaudė rankas, ir kai abu nuėjo savais keliais, o minia ėmė skirstytis, už nugaros išgirdau moterį sumurmant:

– Purvinas žydas.

Tąkart poniai Diamant suderėjau gerą kainą už slyvas. Parbėgusi į krautuvę įsmukau į tualetą ir kurį laiką stovėjau prieš veidrodį. Paliečiau savo veidą, rankos odą, rudus plaukus. Žmonės nekenė to vaikiną už tai, kad jis buvo žydas. Ar gali būti, kad Diamantai manęs nekenčia, nes esu katalikė?

Tą popietę įkalbėjau ponią Diamant pakilti nuo kėdės ir atlikti keletą pratimų, kuriuos lauke mačiau darant gimnazistus. Keli gražiai suvynioti šokoladukai nukrito ant grindų, o ponija Diamant, šluostydama si raukšles tarp pagurklių, juokėsi ir juokėsi.

– Kartais, mano *ketzele*, – sužinojau, kad tai reiškia katytę, – tave sekiojantys saulės spinduliai būna labai karšti! – Taip tarusi vieną šokoladuką padavė man, o kitą, jos minkštuose skruostuose ryškėjant duobutėms, išvyniojo pati.

Ūmai supratau, kad iki man pasirodant krautuvėje ir ponija Diamant, ir aš, ūkyje apsupta brolių ir seserų, gyvenančių savo gyvenimus, darbais apsikrovusios motinos ir pilno diendaržio vištų, jautėmės vienišos.

Tą sekmadienį mišiose su Angija dėkojau Dievui už Diamantus. Šiaip ar taip, Mozė įrašytas ir manojoje Biblijoje, ir Dievas, regis, jį mėgo.

Prasidėjo mano mokslai.

Izijas išmokė mane nešvankių dainuškų jidiš kalba, o aš, nors ponia Diamant sakė, kad ji nieko prieš, nusprendžiau nebesinėšti į krautuvę skardinių su kumpiu. Kai ėmė stūgauti žiema ir anksti temti, vakarieniaudavau už kampo esančiame Diamantų bute, kur beveik suaugę vaikinai diskutuodavo apie mediciną, o ponas Diamantas uždavinėdavo tokius klausimus kaip „Kas geriau? Geras karas ar bloga taika?“. Mes klausydavomės jų argumentų, o ponas Diamantas atsilošęs traukdavo vieną cigaretę po kitos. Tais vakarais Izijas lydėdavo mane namo per gilų, šaltą, gatvės žibintų auksu nutviekstą sniegą.

Ponia Diamant kas rytą su manimi mankštindavosi. Jai sukneles teko pasiaurinti, man – paplatinti. Įsigudrinau šypsotis berniukams, kad vietoj vieno šokoladuko nusipirktų du, ir nutaisyti dar gražesnę šypseną antrąjį įdėjus man į delną. Kai tik durų varpelis nutildavo, pastatydavau šokoladuką atgal į lentyną, o monetas suberdavau į kasą. Ponia Diamant vos tramdydavo juoką. Garbanojau si plaukus ir skolinausi sesers lūpų dažus. Niūniuodama per radiją klausiausi žinių, kad Vokietija užpuolė Čekoslovakiją. O kai Angija išvyko į Krokuvą ir Marysia panoro išsinuomoti butą miesto pakraštyje, ponia Diamant tik caktelėjo liežuviu, apie akis susimetė raukšlėlės ir ji pasakė:

– Gyvensi su mumis, mano *ketzele*.

Diamantų bute nebuvo laisvo kambario, todėl manąjį įrengė koridoriaus gale. Jame stovėjo lova, stalas su lempa ir veidrožiu viršum jo, kabojo tamsiai raudona užuolaida, ištempta nuo vienos sienos iki kitos. Paveikslėlį su Jėzumi ir Švenčiausiąja Mergele atrėmiau į sieną, o rožančių pakabinau ant lovos rėmo.

Ponia Diamant po mano lova slėpė krūvelę lietinių, nes ponas Diamantas per Jom Kipurą badaudavo. Lempos šviesoje tai buvo minkštas, raudonas guolis.

Tačiau mano guolyje nebuvo lango, todėl karštomis naktimis nutykindavau į svetainę, kur langai būdavo palikti atdari, kad išsivėdintų dūmai. Sėdėdavau ant palangės apgaubta tamsos, įrėmusi basas kojas į lango rėmą ir klausydavausi į stotį atvykstančių ir išvykstančių traukinių dundėjimo. Vienoje lango pusėje būdavo įmigęs butas, o kitoje – žemai tamsoje plytintis miestas.

Tada dar nežinojau, kad su tamsa atslūkina baimė.

Prie manęs prisijungdavo Izijus, išsidrėbdavo krėsle arba atsiguldavo ant kilimo pasikišęs rankas po galva. Pašnabždomis pasakodavo apie paskaitas universitete, apie šalis, kurias labiausiai troško aplankyti pats (Palestiną ir Turkiją), ir tas, kurias labiausiai troškau aplankyti aš (Ameriką). Jis norėdavo išgirsti mano nuomonę apie tokius dalykus kaip Hitlerio įsiveržimas į Lenkiją. Tačiau tomis naktimis karai man rūpėjo mažiausiai. Izijui sukako aštuoniolika. Jis papilnėjo. Suaugo. Blakstienos rietėsi ant vokų lyg suodžių šuorai.

Tą paskutinę vasarą kartais prie palangės ateidavo ir Maksas. Jis buvo smulkesnis ir tylesnis nei brolis, bet kai prabildavo, galvoje imdavo vytis ilgos, rimtos mintys apie gyvenimą. Arba taip pajuokaudavo, kad skaudėdavo šonkaulius. Izijus tramdydamas juoką susiimdavo už pilvo, kad nepažadintų mamos.

Kaip man patikdavo, kai Maksas prajuokindavo Izijų.

Tačiau po kurio laiko Makso apsilankymai prie lango liovėsi. Visam pasauliui miegant, kalbėdavomės tik mudu su Izijumi.

Manau, kad Maksas suprato anksčiau nei aš.

Vasara atvėso, įleisdama paskutinį rudenį. Už palangės sklendžiant geltoniems lapams, orui atsiduodant anglių dūmais, Izijus tamsoje ištiesė ranką ir paėmė manąją. Pasižadėjome niekam nesakyti. Praėjus dviem savaitėms ant Peremislio nukrito pirmosios vokiečių bombos.